

1 OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE VAKIF HAMAM TAŞINMAZLARIN DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ

1.1 DEVLET DÜZENİNE AİT BOZULMA YANSIMALARI

1.2 MERKEZİLEŞMENİN GETİRDİĞİ YENİ YÖNETİME UYUMSUZLUK SIKINTILARI

1.3 EKONOMİK VE MALİ ORTAMIN YANSIDIĞI ŞARTLAR

1.4 DOĞAL AFETLERİN YANSIMALARI

1.5 VAKIF KURUMUNDA ÇÖZÜLME

1.6 USULSÜZLÜKLER ve VAKIF İMKANLARININ DEVLETÇE KULLANILMASI

1.7 ESERLERİN KULLANIMINDA GEDİK ve KİRALAMA UYGULAMALARI

1.8 TEKNİK VE KÜLTÜREL DOKU DEĞİŞİMİNİN GETİRDİKLERİ

1.9 KORUMA KÜLTÜRÜNE BAKIŞTAKİ SIKINTILAR

1.10 VAKIF HİZMETLERİNİ TASFİYE VE VARİDATININ PAYLAŞIMI

1.11 ŞEHİRLEŞME FAALİYETLERİNİN YIKICI ETKİLERİ

1.1 DEVLET DÜZENİNE AİT BOZULMA YANSIMALARI

Osmanlı devlet düzenine ait bozulma ve onun kültür varlıkları gibi bir çok alana sirayet eden konulardaki yıkıcı sonuçları araştırmaya değer en elzem konular arasında gelir. Bu alanın başta gelen konularından biri olan kültür varlıklarımız maddi olanaklarla çok sıkı bağlarla bağlıdır. Bu yapıların oluşumunda bir hayırseverlik kurumu olan vakıflar başat ve öncü rolü oynar. Bu kurumun kimi kaynaklarda İstanbul için en büyük çoğunluğunu elinde tuttuğu vakıf mülkü arazisi, devlet ve kısmen de hayırsever zengin kişilerin varlığının önemine işaret eder. Burada bir idareyi ela alış biçimi halini alan hayırseverlik ve vakıf kurumu kavramı devlet düzeninin nasıl ki gelişmesiyle gelişmişse, tersinden gerilemesi de bu düzenin teminatı olan kurumun kaderiyle aynı hali alır olmuştur.

Kanuni dönemiyle beraber devlet düzenine ait bu gerilemeyi bir risale olarak Koçi Bey 1631’de IV. Murad’a sunmuş ve eski nizamın terkini ve sonrasında olanlar ile bunun sebep sonuç ilişkisini açıklar. Koçi Bey’e aktardığına göre: “Halen İslam topraklarından bunca vilayetler elden gidip, bunca zararlar olmuştur. Din düşmanları üzerine bu kadar seferler olup, hesapsız mal ve hazineler telef olmuştur. Yine din ve devlete faydalı bir hizmetin görülmemesine sebep şudur ki: 1582 tarihinden beri padişahlığın mansıbları rüşvet ile ehliyetsiz kişilere verilir oldu; çarpışanların hakkı olan zeamet ve tımarlar sepetlere girdi, asıl sahipleri ayaklar altında kaldı.” diye düşündüğü anlaşılmaktadır.

Ayrıca fetihlerin başarısızlığı ve geri çekilmenin de etkisiyle iç kargaşaların zuhuru gelirleri azalan devletin iyice düzenini bozmuş ve ek gelirler arayışı zuhur etmiştir. Bu da harcamalardan kısıntı ile mevcut varlıkların kullanımının yeniden gündeme gelmesi demektir. Artık eskisi gibi vakıf eserler ve hayırlar yapılacak yerde devletin gerilemesinde mali imkanların seferberliği ile nasıl çare olunur diye düşünmeye yönelik dönemi başlangıcına işaret etti. Bununla birlikte kaybedilen topraklarda kalan özellikle vakıfların akar niteliğindeki varidatları başka taraflara yönelmeye yol açacaktı. Bu da 2 şekilde idare edilebilirdi. Ya yapıların gelirlerinden kısıp onları kısmen kaderine terk etmek veya farklı kaynakların gelirlerinden bu vakıflara aktarım yapmak şeklinde olacaktı. İçerisine düşülen bu karmaşık yapının sıkıntısı düzenin bozulmasına yeni ilave katkı demektir.

1.2 MERKEZİLEŞMENİN GETİRDİĞİ YENİ YÖNETİME UYUMSUZLUK SIKINTILARI

Yenileşme hareketlerinin doruğu sayılan Tanzimat ve 1826 Evkaf Nezareti'nin kuruluşuna kadar geçen sürede dışarıdan taleplerin varlığı kabul edilse de toplumsal ve ekonomik bazı sebepler dikkate alındığında çeşitli alanların aksine merkezileşme probleminin bu alanlarda tepeden ve dışarıdan değil aşağıdan bazı kesimlerin fiillerinin bizzat yönetimin uygulamalarına aksettirilmesiyle gelen bir yapı olduğu kanaatidir. Şöyle ki örneğin kültür politikalarının önündeki konulardan hayır eserlerine ait vakıf kurumunun içerisine düştüğü durum ve bunun neticesinde vakanın yansımalarına bakmak şeklinde görülebilir.

1800'lerin başlarına gelindiğinde devlete paralel olarak vakıfların düştüğü duruma çare aramak bazı şeyleri içselleştirmek anlamındaydı. Mesela bazı gediklerin ayrı bir yarı özel mülkiyet görülerek veya ona tahvil etme gayreti ve bu kavram içerisinde bunların çıkarılması konusunda merkezi idarenin kapısının aşındırılması idarede de cevap bulmuşa benzer. Buralardan elde edilebilecek bazı gelirlere karşılık iş merkezden ele alınabilecek bir nezaret altında toplanır.

Bunlara ilaveten önceleri kısa zamanda az bir maliyet ve işgücü ile yerel ve yerinden yapılan vakıf eserlere ait bakım onarım veya vergi, alım-satım, devir ve intikal işlemleri gibi mevzuların her biri ayrı nezaret ve kurumlarca ele alınması, işlerin uzun uzadıya bir hale gelmesine yol açtı. Böylece araya giren bürokrasi kendi yeni aracı sistemini ve maliyetlerini oluşturdu. Öyle ki yerelden birkaç memurla halledilebilen işler merkezden yazışma trafiğiyle aylar alır ve üstelik vakıf hayrat eserlerden alınan vergi, harç ve gelirlerinden yerlerine bazen hiç bazen de aylar sonrası ulaştırmaları beklenen ödenekler vakıflar adına Maliye Nezareti'ne % 10 ile 20'leri bulan komisyonlar ödemek şeklinde fatura olunurdu. Bu arada da yapılacak işler de bekler ve geçen sürede zarar da bazen geri döndürülemez veya çok daha ağır maliyetlere yol açılmış bulunulurdu.

1.3 EKONOMİK VE MALİ ORTAMIN YANSIDIĞI ŞARTLAR

Her sistem kendi ekonomik ve mali şartlarını oluşturur. Osmanlı'da da 18. yüzyıldan itibaren içerisine düşülen millet ve devlet nizamına ait sorunlar diğer alanlarda olduğu gibi vakıf eserleri ilgilendirir. Bu dönem bazı mülk edinme ve kullanım hakkına ait uygulamalarda değişim-dönüşümle veya bunun esnetilmesiyle görülür. Osmanlı mali durumunu etkileyen iç karışıklık ve dış savaş maliyetlerinin getirdiği sanayileşememe, dışarıya bağımlı ürün ve ekonominin içeride para ve ücretlerde olumsuz tesiri demektir. Bu tesirler içeride bazen üretici ve hizmet verenleri bazen de tüketici ve hizmet sunulanları dönemsel olarak dönüşümlü olumlu veya olumsuz etkiler.

Mali sistemi sürdürülebilir verimlilikte karlı kılabilmek için uygulanagelen gedik sistemi ve kiralama sistemleri Tanzimat'a doğru değişen yönetim anlayışına kendini uydurmuş ve artık daha ziyade mülk sahiplerinin aleyhine ve kullanım sahiplerinin ise lehine dönmüştür. Burada eğer en büyük ticari mülk sahibi olarak vakıfların hayrat ve akaratları olduğu göz önünde bulundurulursa sistemli bir geri gidiş gözden kaçmamakta olsa gerektir.

Tek kiralama sisteminin esnetilerek çift ve uzun süreli hem de gediklerin suiistimaline açık bir şekilde ellerine daha geniş veraset imtiyazları gibi diğer vesair imtiyazlarla teslim edilmesi uzun vadede yıkıcı bazı mali etkiler doğurmuştur. Buna doğal yıpranma ve afet etkilerine bağlı hasarlarla yıkımların getirdiği masraflar da eklenince, vakıf eserlerin işlerini daha da zor bir geri döndürülemez süreç takip etmiştir.

1.4 DOĞAL AFETLERİN YANSIMALARI

Şüphesiz doğal afetler öngörülebilirliği zor olan yıkıcı ve bazen de geri dönüşü olmayan riskler içerir. Osmanlı İstanbul'unun coğrafi kaderinde bunu çok özel bir şekilde yapılar üzerinden de okuruz. Özellikle ahşap yapı tercihinin depreme karşı makul tarafları olmasına rağmen ucuz ve çabuk yapılması gibi sair sebeplerden yangınlara karşı dayanıksızlığını idare göz önünde bulundurmuş ve sınırlandırıcı ebniye nizamnameleri çıkarılmış fakat bu inşaatları durduramayan yasaklamalar yangınlar tarafından yok edilmiştir. Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı bunun yıkıcı örneğini oluşturur.

Aynı şekilde vakıf eserlerin çoğunu oluşturan kagir yapılar için yangının yanısıra deprem etkisi de büyük yıkıcı etkiler sergilemiştir. Bu afetlerin başında bize gelinceye kadar 1509, 1766, 1894 ve 1999 depremleridir. Özellikle Cumhuriyet'e geçiş döneminden önceki Osmanlı İmparatorluğun çöküş dönemine rastlayan 1894 yılı depremi, 1. Dünya Savaşı ve sonrası oluşan konjonktörde oluşan durumdan muattal kalarak çok etkilenmiştir. İçerisine düşülen mali imkansızlıklarla beraber birçoğu yıkım kaderleriymiş gibi kendi hallerine terk edilmiş, halen ayakta olanlar ya depo, atelye gibi farklı işlerde ya da çoğu mülkiyeti el değiştirmiş şekilde tanzim-tasfiye edilmiştir. Tamiri kabil görülmeyenler ise yıktırılarak yerleri farklı amaçlarla değerlendirilmiştir.

1.5 VAKIF KURUMUNDA ÇÖZÜLME

Vakıf kurumundaki çözülmeye hayrat ve akârâtın yok olmasının tarihi kaynakları işaret ederek Osmanlı kuruluş ve yükseliş devirlerindeki nizam ve teamüllerin esnetilmesi olduğu söylenebilir. Sistemde oluşan gedikler her yeni gelen ve daha sonralı ise bunun daha bir bozulmaya doğru evrileceği süreci tetikleyen çıkış adına yeni tavizlerin verilmesi olmuştur. Örneğin Koçi Bey göre: “Geçmiş zamanda gazi beyler beylerbeyiler, yüce Allah’ın rızası için gazalar edip, devlet-i âliyyenin uğuru ile nice memleketler fethedip, din ve devlete layık nice hizmetlerde bulundukları için, ulu sultanlarda hizmetleri karşılığında fethettikleri memleketlerden onlara bazı köyler ve tarlaları temlik olarak verirlerdi. Onlarda sultanların izniyle bütün Müslümanlara faydalı hayratlar ve güzel işler yaparlar; camiler, imaretler ve zaviyeler bina ederek bu gibi işlere vakfederlerdi. Gazi Evrenos Bey, Turhan Bey, Mihaloğlu ile Allah yolunda gaza eden diğer beyler ve gaziler gibi. Bu tür vakıfları din konusunda sözü geçen kişiler de caiz görmüşlerdir. Bunlardan başkası meşru değildir.

Bir adam ki din ve devlete layık hizmet görmeye; değil memleket, belki bir köy dahi fethetmeye; yalnızca padişah yakını oldu diye, nice yüzyıl evvelce fetholunmuş memleketlerden beytûlmala ait nice köyler ve tarlaları bir yolunu bulup kendilerine ve evlatlarına temlik ettirmişler, sonra da diledikleri yeri vakfetmişler, bazılarını da vakıf adıyla evlatlarına akar etmişlerdir. O çeşit vakıf nice doğru olur? Ve onu besmeleyle alıp yemek nice caiz olur?”

“Din ve devlete layık olan şudur ki, iki yüz yıldan beri temlik ve vakıf olan köyler, hak ve adalet üzere yoklana; meşru temlik ve vakıf köyleri olduğu gibi bırakıla; meşru olmayıp da beytûlmal hakkı olanların ulufeli kul taifesine dağıtılıp bölünerek nice bin kılıç meydana gelmesine padişah hazretlerince dikkat buyurula.” der.

Ayrıca menkul vakıfların tartışmalı varlığı da sistemi zorlayan bazı unsurları beraberinde getirebilmektedir. Örneğin menkul vakıfların geliri veya intifai devamlılık vasfı taşıyan bir mal olması gerekir. Zaman ve mekan kavramından çok fazla etkilenecek mevcut şartlarındaki düşüşün hayrat eserleri gelirinden yoksun bırakmış olması kastedilmektedir. Sonuç olarak da mevcut eserlerin gelir kaynaklarıyla beraber aynı yıkıcı kadere tabî olmasını kaçınılmaz hale sürükleyeceği öngörülebilir.

1.6 USULSÜZLÜKLER ve VAKIF İMKANLARININ DEVLETÇE KULLANILMASI

İstanbul şehrinde vakıf eserlerin yeri önemli bir yeküne sahipti. Bunların yönetimleri ve alım-satım, istibdal, ferağ, intikal gibi işlemleri büyük bir ekonominin kilit taşları demektir. Bunların idare ve denetçileri vakfın idarecisi mütevellî, vakfın kullanıcısı olan kiracı veya gedik mutasarrıfı ile devlet adına vergiyi alan cabinin yanında vakıflar adına denetçi kadî naibi yada nazırı arasındaki döngü içerisinde şekilleniyordu. Zamanla bunların arasında halkın çeşitli isteklerine karşı vakıf şartlarına ve vakfiyelere uygun olmayan eski ve yeni bilinen bazı uygulamaların girmesi vakıfların tek elde toplanarak Evkaf nezaretini oluşturdu. Ancak Evkaf Nezareti de olaya çözüm sunamamış gibi görünüyor ki Mustafa Nuri Paşa'nın anlatımına göre; "Oysa ki evkaf hazinesinde bir çok bürolar ve pek çok memuriyetler kurulmuş olduğundan bunlara şuna buna aylıklar, paralar ve sevaptır inancı ile yeni yeni ortaya çıkan tekkelere yemek paraları (it'amiye) ve başka paralar tahsis etmek, bine, bin beşer yüz kese akçalar sarfı ile yeniden onarım suretiyle tekkeler yapmakla vakıfların birikmiş paraları çarçur ediliyordu." demek zorunda kalmıştır.

Ayrıca kendisi de dönemin eski evkaf nâzırlarından olan Mustafa Nuri Paşa Tanzimat'ın ilk yıllarında Evkâf Nezareti Hazinesine Maliye tarafından el konulan vakıf kurâ ve mezarî, a'sarı ile mukataa bedellerine karşılık Maliye hazinesince ödenen tutar 200.000.000 lira iken bütçe açıkları ve daha başka sebeplerle daha sonraları 70.000.000 liraya kadar düşürüldüğünü tespit etmiştir.

Ayrıca evkaf çalışanlarının da bir takım devir, ferağ, alım-satım ve vergilendirmeler konusunda usulsüz yetki aşımı şeklindeki tasarruflarla yerli ve özellikle de yabancılara mülk satım konusundaki uygulamalarla karşılaştığımızı söyleyebiliriz.

Yine vakfın istibdali konusunda bazen suiistimallerden de kaynaklı öngörülemez bazı uygulama şekillerinin vakfın aleyhine değiş-tokuş uygulamalarıyla bunların son haddi olan para tebdili şeklindeki satış uygulamalarının vakıf hayrat ve akaratların kaybına şeklinde bir dönüşüme yol açtığına hüküm çıkarılabilir.

1.7 ESERLERİN KULLANIMINDA GEDİK ve KİRALAMA UYGULAMALARI

Osmanlı'da gerek vakıf eserler olsun gerek vakıf olmayan yapılar olsun başlangıçta ihtiyaca binaen kullanılan gedik (imtiyaz hakkı) sistemi ve özellikle vakıf eserlerin kiralınmasında icâre-i vahide yani tek dereceli aylık-yıllık gibi kısa veya icâre-i tavile yani üç seneden daha uzun kiralama sistemlerinin icareteyn yani çift kira sistemi olan icâre-i muaccele ile icâre-i müecceleye döndürölmesi vakıf eserlerde mali ve diğer buna bağı sebeplerden bakımsız kalıp onarım ister hale düşüp bunun ihmali ile de mail-i inhidam haline tahvil olunması şeklinde vaki bulmuştur. Yapıların bu halleri ayrıca sürdükçe çift kira sisteminin içerisinde itilmiş ve bir paradoks oluşturmuştur. Ayrıca gedik hakkıyla vakıflardaki yönetimin çaresizliği de eklenince iş daha da içerisinde çıkılmaz bir hal almıştır.

Gedik usulü çeşitli iş ve meslekleri yapmak için birer imtiyaz (hakkı) demektir. Gedikler müstakar olarak belirli yapılarla kader birliği yaparak özdeşleşmişti. Yani bir gedik için hülul ettiği yapı gedik sahibi izni olmadan kiraya verilemez, kiracı değiştirilemez, kira arttırılmaz, çıkarılmaz ve gedik hakkı fesh edilemezdi. Böyle bir hal kiralınacak yapıların içerisinde gedik sahibi ve bazen de kullanıcının varisleri kesilene kadar devir hakkı olduğu için bir kere gedik ve uzun vadeli veya çift kiralama sistemli bir kiracıyla tanıştı mı yüzyıllarca o yapı üzerinde asıl mal sahibinin malikiyetine adeta yarı ortak bir malikmiş gibi musallat oluyordu. Böylece yapıların bakım ve onarımları bu aradaki ilişki arasındaki anlaşmazlıklar içerisinde biraz da doğal afetlerin de müsbet katkısıyla ihmal ediliyor adeta kaderiyle baş başa bırakılıyordu. Gedik ve icareteynin tedricen Osmanlı son döneminden başlayarak Cumhuriyet döneminde kanunen tamamen sonlandırılmasının yanında bazı vakıf eserlerin bu arada sorun yaşayan vakıf eserlerdeki kullanım haklarının, yapının malikiyetinin de değişimine yolaçan/yansıyan bazı sonuçlar içermiştir diyebiliriz.

1.8 TEKNİK VE KÜLTÜREL DOKU DEĞİŞİMİNİN GETİRDİKLERİ

Özellikle Cumhuriyet Rejimi'nden önceki rejim "Osmanlı Devleti" özelinde düşünüldüğünde birçok alanda radikal değişimlerin yaşandığı maddi ve manevi hayatın da yoğun etkileşimi sayesinde yeni kültürlerin göstergesi olarak bazı somut değişimleri sıralayabiliriz. Hiç şüphesiz bunların başında sosyal hayatın öznelerinden biri olan temizlik ve sosyalleşme kavramları içerisindeki banyo kültürleri ve hamamlar gelir. Bu etkileşim/değişim döngüsü ve onun yansıması nasıl olmuştur. Cevap şehirleşme ve onun getirdiği etkilerden birkaçıdır. Sosyal değişimi de şekillendiren maddi teknik sebeplerin başat olanlarından evlerdeki değişimi başta sayabiliriz. Bu değişim içerisindeki en büyük payı insanların temizlik ve banyo kültüründe yaşanan değişimdir. Öyle ki İstanbul'da 1873'den buyana birkaç su şirketi çalışmakta ve evler dahil şehre şebeke suyu verilmektedir. Evler artık yavaş yavaş suya kavuşmakta ve banyo içeriye girmektedir.

Elektriğin, havagazının ve keza buna bağlı ısıtmanın tamamlayıcı etkisiyle ithal ısıtma cihazları suyu banyo içerisinde ısıtma görevini tamamlamaktadır. Bu arada 1960'ların sonunda nüfus ikiye katlamakta ve daha fazla geleneksel işlerden şehirli işgücüne katılım tırmanmaktadır. Vakit, para ve kolaylık ve başka sebeplerle banyo kültürü artık evlerde daha yoğun icra edilmektedir. Rakibi olan hamamlarınsa nispeten tercih edilmemesine yol açmakta ve hamamlar hamam olarak maddi getiri açısından revaç bulamamakla farklı işlere yönelmektedir. Tabii başkaca etkenlerin de varlığıyla da birleştiren atıl kalmakta ve önce bir tahrip, sonra da yıkım sürecini işlemekte görürüz. Böylece sosyal hayat ve onun şekillendirici bileşen yapılarının oluşumuna katkısı yadsınamaz teknik ve teknolojik gelişmeler, nasıl bazı çeşitli sonuçlara yol açabilir buradan da bir örneklem olarak görebiliriz.

1.9 KORUMA KÜLTÜRÜNE BAKIŞTAKİ SIKINTILAR

19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Dünya’da henüz anladığımız anlamda bir çağdaş koruma anlayışının olmayışı 20. yüzyılda sıkıntıları yaşanılabilir bir alan olarak çözümlenmesi gerek sorunlar birikimi demektir. Osmanlı’da bundan nasibin almış 1869 gibi erken bir tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnameler serisi çıkarmaya başlama teşebbüsüne rağmen kültür varlıklarına bakış ve uygulamada yeterli yetkinliğe erişilememiştir. Bu mirasla Cumhuriyet’e giren Kültür varlıkları farklı ideolojik ortamın da etkisiyle uzun süre istenen koruma alanının oluşumunu sağlayamamıştır. Yapılar özellikle vakıfların elinden çıkarılarak tasfiye edilmiş ve kamu eliyle dağıtılarak bir kısmının da özel kişilerle, kurum, kuruluşlara geçmesine mahal verilmiştir.

Elde kalan kültür mirasının bir kısmı atıl kalmış, uygun olmayan farklı işlerde kullanılmış bir kısmı da işlevine devam etmiştir. Ancak kuruluşu 1917’deki Muhafaza-i Âsâr-ı Atîka Encümeni kurumundan sonra 1951’de kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu genel bir büyük çapta sorumlu kuruluşun temeli atılabilmiştir. Henüz üniversitelerde bu bölümler ihtisaslaşmış da değildi. Oysa ki İstanbul’da doğudan göçün etkisiyle artan nüfus patlaması hızlı şehirleşmenin etkilerinden çarpık yapılaşmayı ve şehir üzerindeki kullanım alanlarının rantını arttırıyordu. Yeni iş alanları yeni yollar, yeni konutlar demektir. Buda eski yapıların üzerinde büyük bir baskı yaratıyor ve dönüşümde yapılar aleyhine ters bir etki bırakıyordu. Yapıların fiziki ve anıt kimliği üzerindeki değişimler trajik bir şekilde yansıtılıyordu. Korumaya şehir ölçeğinde bakılması gerektiği kavramı henüz oturmamış farklı disiplinler çalışma ortamının olmayışı kayıpları azami seviyeye çıkaracak gerekli ortamı oluşturuyordu. Siyasi istikrarsızlık ortamlarıyla vatandaşın taleplerine atanmış idarecilerin bilinçsiz, sorumsuz suiistimalleri eklenince korumanın sağlıklı ve etkin bir biçimde gerçekleştirilememesinin sonuçlarını kültür varlıkları üzerinde acı bir şekilde görmüş oluruz.

1.10 VAKIF HİZMETLERİNİ TASFİYE VE VARİDATININ PAYLAŞIMI

Cumhuriyet Dönemine girdiğimizde süregelen vakıflar hakkındaki sorunlar yeni yönetimde çok farklı radikal bir anlayışla ele alındı. Bu değişim öncelikle vakıf kurumunun elindeki varidatının hem kendi hem de diğer kamu kurumları eliyle dağıtılarak daha sonra da bu varidatın temsil ettiği vakıf kurumuna ait görev sorumluluk alanlarıyla hizmetler diğer kurumlara tevdi edilerek gerçekleştirildi. Vakıf kurumunun kurumsal kimliğinde yaşanan bu değişime paralel olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren değişik vakitlerde çıkarılan çeşitli kanun ve düzenlemelerle bunlara ilave olarak farklı mevcut kanun ve düzenlemelerle vakıf eserlerin eğitim ve kültür müesseseleri Maarif'e, mezarlık ve sular belediyelere, vakıf arsalar ise imar müdürlükleriyle belediyelere terk edilmiştir.

Vakıf kurum ve hayratındaki durum böyleyken akar mal varlığında da durum bundan pek farklı değildir. Osmanlı Döneminde kabul edilen ve işe yaramayan vakıf taşınmazları doğrudan Vakıflar İdaresi tarafından satışına izin veren 19 Mayıs 1327/1911 tarihli Kanun'un Cumhuriyet Dönemi'nde de 1926 Bütçe Kanunu ek 14. Madde ile devam ederken ve yine aynı kanunun 4. maddesiyle de üçüncü şahıslara hisseli bulunan mahlul yerlerin bedelleri üç eşit taksitle ödenmesi kaydıyla hissedarlarına tenzilatlı olarak satılması kararlaştırılmıştır. Hissedarların bu malları almaları için her türlü kolaylık gösterilmiş, hatta satın alacağı gayrimenkulü ipotek ettirmesi kaydıyla bu şahıslara Vakıflar Paralar Müdürlüğü'nden kredi açılmıştır. Bununla İstanbul'da 1 yılda 3000 vakıf eser satılmıştır.

Özellikle 1935 tarih 2762 sayılı Vakıflar Kanunu 10. Madde hayrat 12. Madde ise akarat satışlarını salık veren kolaylaştırıcı düzenlemeleri içerir. Birde programlı satış süreçleri olarak ele alırsak ilk olarak 1920-1949 ve sonra da 1960-1970 arasını sabitleyebiliriz. Türkiye'de hayrat ve akarat 1936 yılı sonuna kadar satılan toplam 8562 gayrimenkul varken 1926-1972 arası satılan hayrat 3900, bu rakam İstanbul için 386 adettir. Ayrıca vakıf akarlarda bu sayının birkaç katı olduğu düşünülmektedir.

1.11 ŞEHİRLEŞME FAALİYETLERİNİN YIKICI ETKİLERİ

Osmanlı Dönemi'nden başatabileceğimiz şehirleşmenin yıkıcı etkilerinin sebeplerinden gösterilen meydan, yol açma, yangın ve depreme çare bulmak için yapılan çalışmalar Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Yalnız Cumhuriyet Döneminde şehirleşmeye yeni girdiler vardır. Bunlar artan nüfus yapısı ve sanayileşmeye paralel diğer farklı gelişme unsurlarıdır. Ayrıca daha güzel bir şehir tahavvülü ve bunun için şehirleri soylulaştırma her iki dönemde de mevcuttur. Bununla birlikte otomobilin de farklı bir yeri vardır.

Osmanlı Dönemi'nde Divanyolu'nun genişletilmesi çalışmalarında Çemberlitaş Hamamı'nın bir kısmı ve daha sonraki çalışmalarda ise Kızlarağası Abbas Ağa Hamamı'nın tamamı gitmiştir. Ayrıca Cemil Topuzlu Paşa'nın Sultanahmet Meydanı'nı ihya projesi kapsamında Hürrem Sultan Hamamı yıkılmaktan zor kurtulmuştur. Çukurçeşme Hamamı gibiler ise tekinsiz diye bir kısmı yola tesadüf ettirilerek maalesef kurtarılamamıştır.

Genç Cumhuriyet'in kuruluşunun sancılı yılları 1940'larda açılan Atatürk Bulvarı gibi caddelere kaybettiğimiz İbrahim Paşa Hamamı, Azepler Hamamı gibi hamamlarımız çoktur. Ayrıca yine Yenicami arkasındaki Haseki Hürrem Sultan Hamamı yeni bir vakıf binası yapımı uğruna yıktırılmıştır. 1950-1960 Menderes dönemi Vatan Caddesi ve Beşiktaş Caddesi açılırken Murad Paşa ve Köprübaşı Hamam'ları caddeler tarafından alıp götürülmüştür.

İstanbul'un merkezi iş alanları gibi şehirleşme dokusunun içerisinde sıkışan ve ekonomik baskı yaratan birer ticaret bölgesi hamamları olan Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa Hamamı, Mahmud Paşa Hamamı gibilerdir. Dönüşüm geçirmiş başka işlevlerle uyumlu hale getirilmeye eklerle veya traşlamalarla çalışılan bu hamamlar çarşı olmuştur. Daha Osmanlı Dönemi'nde Mahmud Paşa Hamamı'nın şehrin değişen kullanıcı kitlesi etkileşimine yenilgisini kadınlar kısmı yerine yapılan Abud Efendi Hanı üzerinden aslında daha iyi okuyabiliyoruz.

2 VAKIF HAMAM TAŞINMAZLARIN MEKANSAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ: TARİHİ YARIMADA ÖRNEĞİ

KIZLAR AĞASI (KOSKA) HAMAMI

Kitabesine göre Kızlar Ağası Abbas Ağa tarafından 1669/70 tarihinde inşa ettirilmiştir (Glück, 161)

Mesihpaşa Mahallesi Aksaray Caddesi ve Şair Haşmet Sokak Kesişiminde (İstanbul Şehri Rehberi, P1)

1766 İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren hamamlar listesinde Abbas Ağa Vakfı (BOA, C.BLD, 2706, 6 Cemaziyelevvel 1180 / 10 Ekim 1766)

1878'de Maliye nazırı olan Yusuf Ziya Paşa (1826-1882) mülkünde çalışmıştır. (Koçu, İstanbul Ansiklopedisi,11)

10 Temmuz 1894 depreminde hasar görmüştür (Sabah 11-12 Temmuz 1894)

23 Temmuz 1911 Pazar gece saat altı sularında başlayıp neredeyse 1 güne yakın süren oldukça geniş bir alan olan Uzunçarşı-Mercan-Aksaray yangınında yaklaşık 2400 kadar bina yanmıştır. Hamam da o tarihe kadar açıktır ve yangında biraz hasar görmekle özellikle ahşap kısımları tamamen yanmıştır (İkdam, 496, 26 Temmuz 1911; Ergin, 1995, s. 1326)

1911-1916 arası çektiği hamamı sağlam gösteren fotoğrafları kitabında yayınladı (F.C. Endres, 1916, 12)

26 Temmuz 1914 ilk ihale 30 Temmuz son ihale tarihli ilanda Şehremaneti (Şehremini Topuzlu Paşa) tarafından hamamın "hamam enkazı" olarak satımı işi için ilan veriliyor (İkdam, 6 Temmuz 1914)

30 Kânunevvel (aralık) 1914'te yüklenici bulunamadığı için tekrar ilan ediliyor (Sabah, 30 kânunevvel 1914)

28 Teşrinievvel (ekim) 1915'te yıkım ve moloz için tekrar ilan veriliyor ve bulunuyor (Sabah, 28 Teşrinievvel 1915)

1916-1917 arası hamamı Glück yıktırılırken gördü ve hatta erkek bayan soyunma kısımları yıkılmıştı (Glück, 90-94, 161-162 resim 3, 6, 50, 51, 52)

4 Mart 1923-18 Mart 1923 tarihli Şehremaneti Encümeninin Şehremini Ziyaeddin Bey'in riyasetlerindeki toplantıda Mehmed Nüzhet Bey (Ortanca) önerge vererek yarım kalan yıkım işinin çevreden gelen rahatsızlığı ve cadde açılmasının tamamlanmasını ısrarı Osman Sâib Bey'in itirazlarına rağmen benimsenmiştir. Ancak Âsar-ı Atika Encümeni'nin 18 mart 1923 tarihli görüşleri usulen alınsın diye ara verilmiştir. Encümen ise hafif itiraz yollu bu görüşlerini en son yıkılacaksa planları bari yapılsın diyerek çaresizliğini serdetmiştir (Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıt Ceridesi, II, 1339 (1923), s. 80, 184, 312)

Bu planların yapılmadığı ve o civardaki Çukurçeşme Hamamı'nın da korunması önerilerine uyulmadığı görülmektedir.

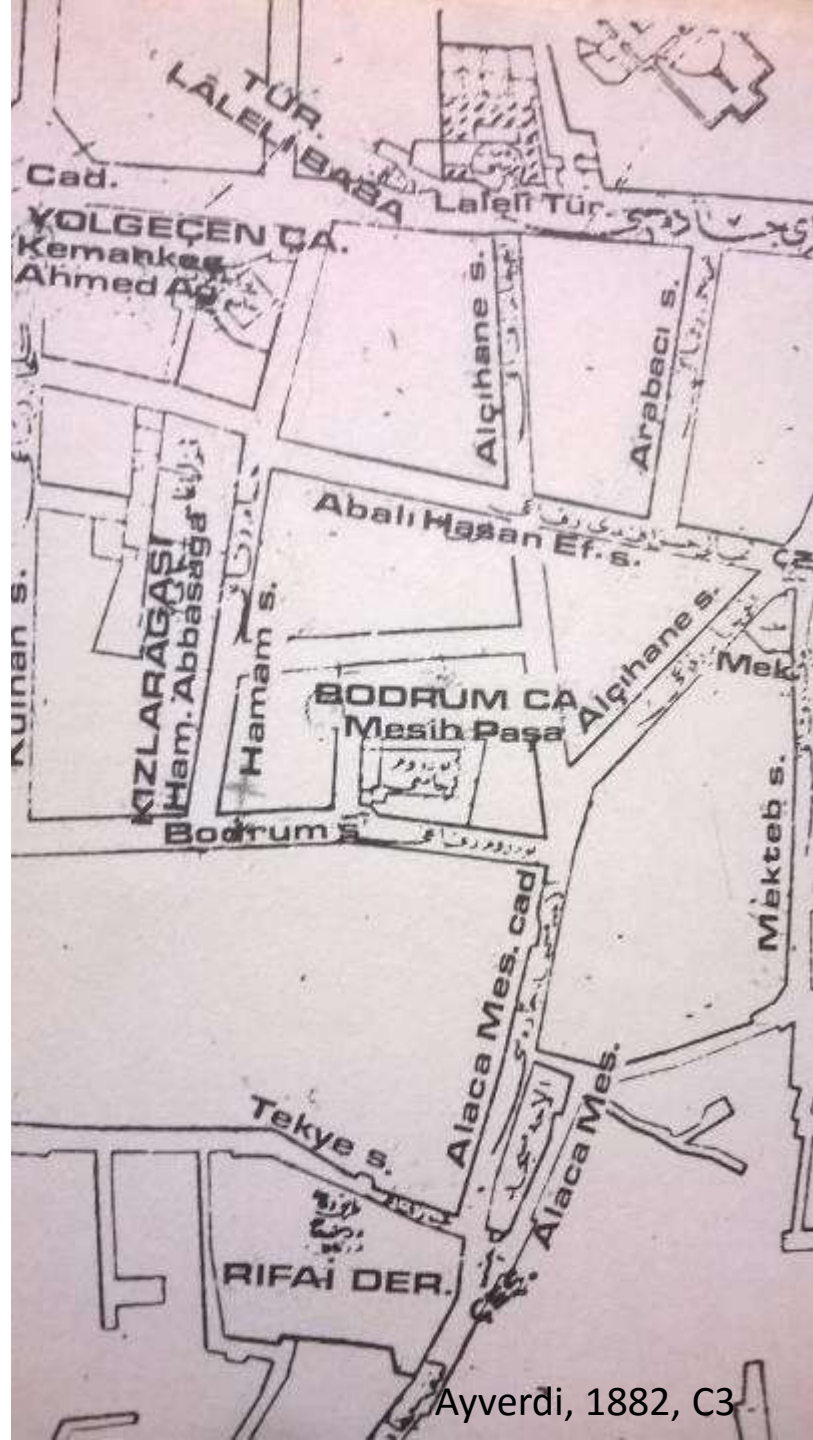
1917'de İstanbul Rehberi'nde bu ada boş bir arazi olarak görünüyor (Necip Bey, İstanbul ciheti)

25 Eylül 1918'de İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin düzenlediği fiş no. 40'a göre yola geldiği için hamam 1916/1917 yılında Şehremanet'i tarafından yıktırılmıştır.

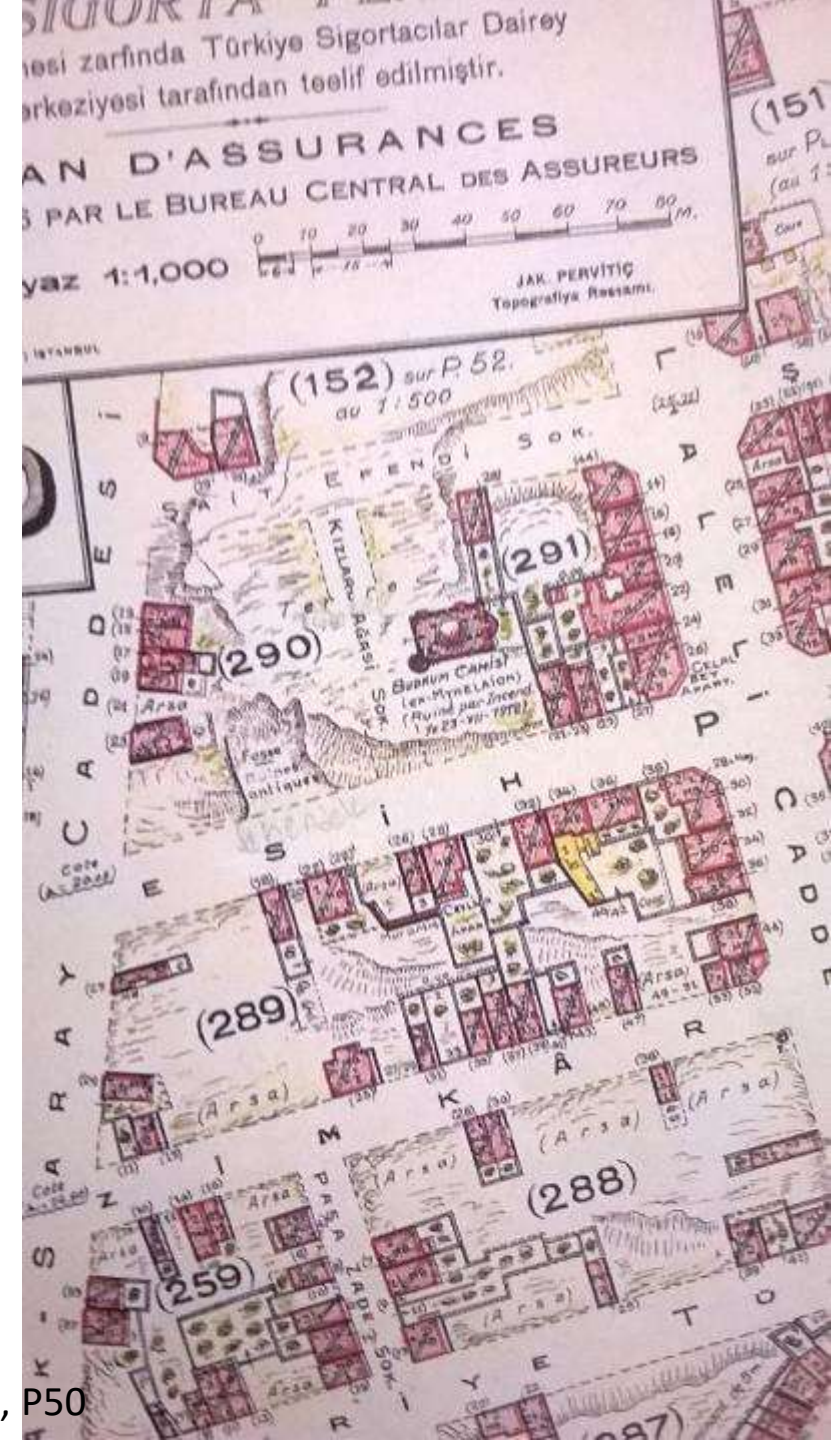
1936 Pervititch pafta 50'de yeri yol ve bir kısmı da arazi olarak hamam tamamen yok görünüyor.

Kızlarağası Hamamı 809/28

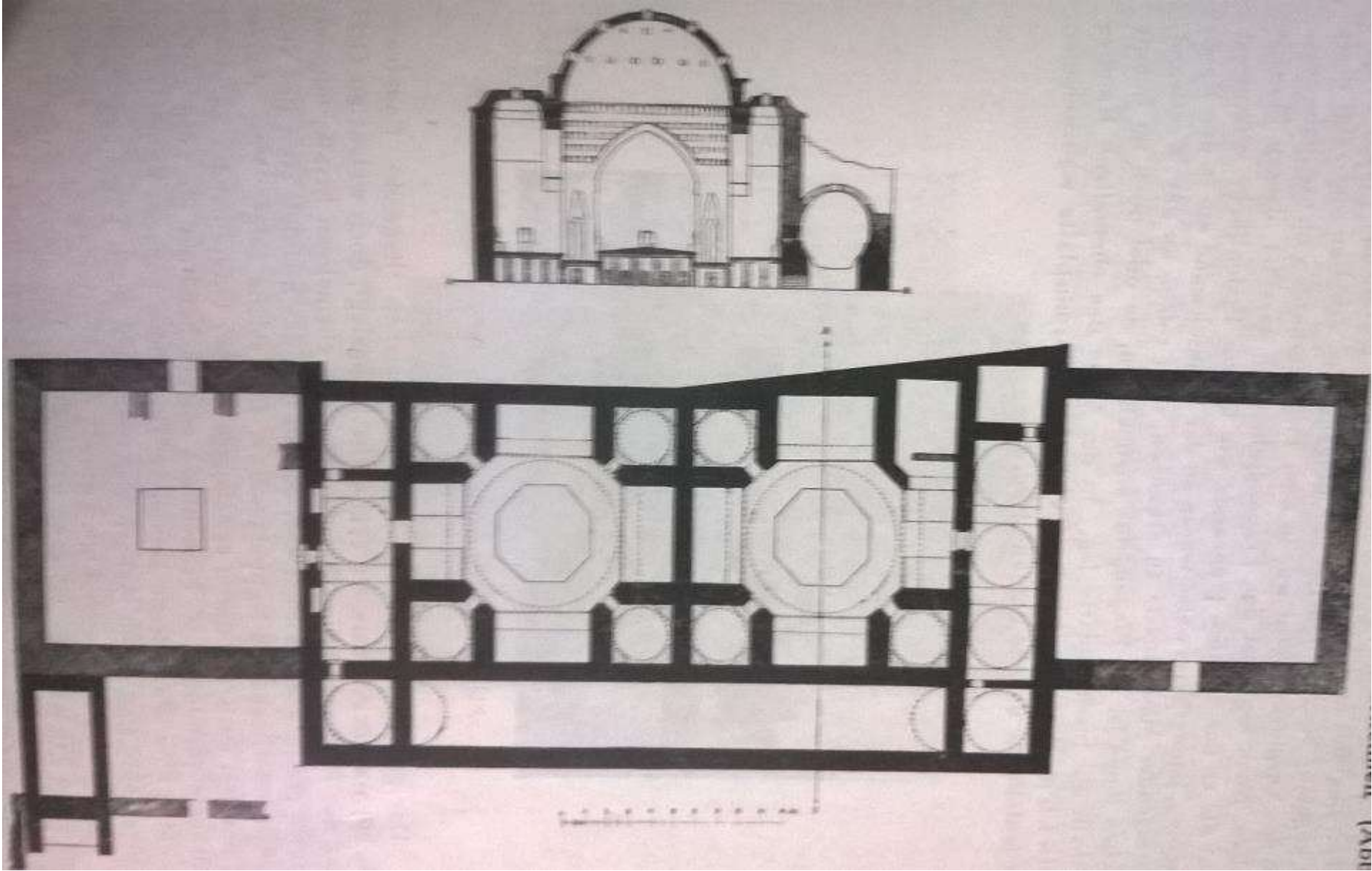
Ayverdi, 1882, C3

Pervitich, 1936, P50

Kızlarağası Hamamı (Glück 1916-1917)

Kızlarağası Hamamı plan kesit (Glück, 1916-1917)

Kızlarağası H. İç Mekan (Glück, 1916-1917

3 VAKIF TAŞINMAZLARIN KORUNMA YÖNETİMİNE İLİŞKİN POLİTİKALAR

3.1 Türkiye’de gerek vakıf olsun gerekse koruma alanında hizmet veren diğer genel yada katma bütçeden tahsisat ayrılan kültür varlıklarının koruma-onarım faaliyetleriyle hemhal olup kamu kurumu sayılan 10 civarında idare vardır. Bunlardan biri de vakıflar kurumudur. Vakıflar kurumu da dahil tüm koruma sağlayan kamu kurumları bunu yapacak yeni bir tek idareye kavuşturulmalıdır. Böylece bu idare görev ve yetki kullanımının içiçe geçmiş veya dışarıda kalmış sıkıntılı ve muğlak ara kesitlerinde çatışma alanları oluşturmayacak bütüncül bir yapının olayları tüm cihetleriyle ihata edebilen ve olası sorunlara önalıcı bir anlayışla yaklaşan Türkiye’de tek temsilcisi olmuş olur.

3.2 Eğer koruma tek kurum yapısında olarak uygulanamıyorsa vakıf taşınmazların öneminin daha iyi vurgulanması açısından koruma politikalarını geliştirici Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün makam tanımı özellikle yoğun vakıf stoğu ve tecrübe birikimi olan birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde olduğu gibi yüksek temsiliyetli bakanlık vari bir kurumun çatısı altında toplanmalıdır. Unutmayalım ki vakfın temeli kişiler için insani ve hayri temelli olup devlet ve onun hizmet zorunluluğunun içerisinde algılama bulmayan ebedi bir ahiretleştirmedir. Onun için vakıflar onu var eden şu amiller gereğidir ki; genel hükümler mucibince gözetime, özel hukuk gereğince de idareye haiz olsun diye müstakil bir özerk kurum tarifi yapıldı.

3.3 Eğer bakanlık seviyesinde bir temsiliyet de elde edilemiyorsa vakıflar geniş tabanlı Danışma Kuruluna sahip daha fazla özerk bir yönetim şemasına kavuşturulmalıdır. Bu yönetim tarzında bize kılavuzluk edecek ne Batılı uygulamış tarzları ne de kişisel anlayışlardır. Tüm vakfiyelerde uygulayıcı olan yani amil konumundaki mütevellilerle denetçi konumundaki nazırlık uygulayıcılığı yer almaktadır. Yapılacak bu düzenlemeyle Vakıflar Kurumu vakfiyeler ve liyakat ve sadakatine göre seçilecek nazır konumundaki Vakıflar Meclisi, müteveli yerine yürütme ve uygulamayı yapacak Vakıflar Genel Müdürlüğü ve yukarıda bahsettiğimiz her iki kuruma da ufuk açıcı fikirler sunacak özerk yapıdaki Danışma Kurulu ile daha sağlıklı bir yapı alabilir.

3.4 Koruma kurulları korumayı yapan kurumlar içerisinde bulunmalı. Ancak bu her kurumda uygulanamıyorsa vakıfların kendi içerisinde yeni koruma kurulları tesis olunmasıyla koruma ile yaşatmasından sorumlu bulundukları yapılar hakkında karar alma süreçlerinin daha da sağlıklı bir ortamda ele alınmasının önü açılmalıdır.

3.5 Mevcut aslı vakıf olup bir şekilde vakıflar elinden çıkmış ancak mevcut koşulları kötü durumda ve uygunsuz işlerde kullanılan veya âtil vaziyette kalmış kültür varlıklarının taraflarına yapıyla ilgili mevcut durumunu ıslah edici amaçlara binaen aynı ve nakdi yardımlar noktasında kurum tarafından kolaylık sağlanmalı. Eğer sorun vakıflar dışından kaynaklanıyor ve bu sorun da yapının mevcut malikinden dolayı oluyorsa o zaman bu eserlerin vakıflar eliyle onarım, kullanım hakkı, ferağ intikal ve tekrar vakıf mülke tahvil edilmesinin önünün açılması gerekir.

3.6 Vakıf kültür varlıklarının gerek vakıf gerekse diğer kamu kurum ve kuruluşlarının ellerinde bulunan ancak mail-i inhidam veya tamamıyla yıkık durumdaki eserlerinin bulunup ihya ve inşası program dahilinde gerçekleştirilmelidir. Özel mülkiyete geçmiş olanlar içinse eğer vakıf eserin bulunduğu alanda eski veya yeni yapıya ait çoğu bütünlük arzetmeyen veya hiç birşey bulunmayan bir durum var ise burası da mal sahibiyle ortak hareket edilebilir veya vakıflaştırılabilir. Yok eğer aksi olarak vakıf eserin olduğu yerde sağlıklı yeni yapı yapılar teşkil edilmişse bunlara dokunulmaz.

3.7 Özellikle hanlar, hamamlar gibi vakıf akarların farklı münasip olmayan işlerde kullanılanlarının yeniden aynı işlevlerine döndürülebilmeleri açısından teknik ve maddi destek noktasında vakıfların taraflar arasında bir arabulucu olarak daha aktif olması gereklidir. Bu tür farklı işlevlerde olan yapı sahipleri için teşvik kanunlarıyla teşvik verilerek cesaretlendirilmesi vakıflar gözetiminde yapılmalıdır.

3.8 Özellikle hayrat ve han, hamam gibi akarat kullanıcıları başta olmak üzere kültür varlıklarının önemi, korunması ve geleceğe güvenle devredilmesi konusunda yapılabilecekler ile sürdürülebilir bir koruma gerçekleştirebilmek için vakıflarla onların kullanıcılarının eğitilmesi konusunda özel olarak kafa yorulmalı.

3.9 Özellikle toplumsal bilinci arttırarak vakıf ve vakıf kavramının anlatılmasıyla toplumsal bir farkındalık yaratacak kampanyaların ön plana çıkarılması gerekir. Burada öne çıkarılacak hayır ve hayırseverliğin önemi üzerine çeşitli eğitim ve sağlık kuruluşlarıyla beraber hareket edilmesi faydalı görülebilir.

3.10 Taşra teşkilatlarıyla iletişim ve bağların kuvvetli olması gereklidir. Taşra teşkilatlarının maddi ve manevi talepleri iyi etüt edilmelidir. Eğitim, yetki ve sorumluluk konularında taşra teşkilatlanmaları desteklenmelidir. Özellikle taşra teşkilatlarının yetkileri artırılmalıdır.

3.11 Türkiye’de Vakıflar Genel Müdürlüğü kadar vakıf esere sahip olup da bu kadar çok toplumla davalı olan başka hiç bir kamu kuruluşu yok gibidir. Bütün Bölge Müdürlüklerinde mal varlıklarının korunması için bir çok davalar açılmıştır ve bu davalar yıllarca süregelmektedir. Bu mevcut davaların tümü gözden geçirilerek davalılarla masaya oturularak bir toplumsal uzlaşma sağlanmalıdır. Genel Müdürlükle toplum arasındaki hukuki anlaşmazlıklar bu şekilde giderilip yeni kaynaklar yaratılmalıdır. Böylece özellikle işgaliyeci diye tanımladığımız bir kesim kullanıcıların oluşturduğu halkla vakıf arasında yeni bir uzlaşma sağlanmış olur.

3.12 Vakıf kurumunun güçlendirilmesine yönelik çalışmaların yanında kurumun kendi öz kaynaklarının kamu eliyle kullanımının mümkünse sıfırlanmalı değilse asgari seviyelerde sınırlandırılmalıdır. Özellikle mali gelir kaynakları konusunda yeni katma değeri yüksek kaynak oluşturucu yatırımlar aranmalıdır.